

Geliř Tarihi: 05.04.2020 Kabul Tarihi: 26.10.2020 Entry Date: 05.04.2020 Accepted: 26.10.2020

KORKMAZ, M.A. (2020), "Reichl, Karl (2001), Das usbekische Heldenepos Alpomish: Einföhrung, Text, Übersetzung, Turcologica 48, Wiesbaden: Harrassowitz Verla"ğ, Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, S.5, s.294-299.

Tanıtım / Reviews

Reichl, Karl (2001), *Das usbekische Heldenepos Alpomish: Einföhrung, Text, Übersetzung, Turcologica 48, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2001, 311 Sayfa, ISBN 3-447-04423-3.*

Mehmet Akif KORKMAZ*

Almanya'da *Rawşan* (1985) ve *Turkic Oral Epic Peotry* (1992) adlı destan kitaplarından sonra K. Reichl, *Özbeklerin Alpamış Epik Destanı'nı (Das usbekische Heldenepos Alpomish, 2001)* yayımlamıştır. Bu eser diğer destan çalışmalarına göre daha önce yayımlanmış çalışmalara dair bir dizi Alpamış metnidir ve bu mukayeseli metin Almanca çevirisiyle birlikte okurlara sunulmuştur.

Özbeklerin milli destanı olan Alpamış, mukayeseli destan çalışmaları ve Odyssee ile tematik benzerliğinden dolayı yazar tarafından bilhassa önemli görölmüştür. Orta Çağın tahkiyevi kahramanlık nazmında biri olduğu için çalışmaya değer bulunmuştur. Ayrıca Slav halk destanında da bulunan kahramanın dönüşü anlatım kalıbıyla çok büyük benzerlik taşıyan geleneksel bir anlatıdır. Aynı zamanda Alpamış'ın icra bağlamında ortaya çıkan üslup ve tahkiye stili, nazım nesir karışık biçimdedir.

* Dr., Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halkbilimi ABD, korkmazmakif@hotmail.com

Bu destan, çok sayıda el yazması varyantlarıyla bugüne gelmiştir. Bunların bazıları oldukça gelişmiş bir yapıya sahiptir. Sözlü epik destan uzmanı Reichl'in bu çalışmasındaki destan ilk olarak 1938–39 yıllarında yazıya aktarılmış, önceki çalışmasına göre nispeten kısa bir destan metnidir. Eksizsiz bir varyant olarak seçilmiş ve Latin harflerine aktarıldıktan sonra Almancaya tercüme edilmiştir. Yazarın elindeki yazma, Latin harfleriyle kısaltılmadan ve düzeltilmeden el ile istinsah edilmiştir. Eser böylelikle Özbek Alpamış hakkında bir giriş denemesi olmuş ve bu sayede, birçok nüsha incelenmiştir.

Eserin *Önsöz*'ünde Karl Reichl, destan çalışmaları yapmasının nedenini, "*Homer meselesine*" bağlamıştır. Bu çalışmaların en meşhuru Özbek ozan Fazıl Yoldaşoğlu, Alpamış'ı destanı 1928 yılında yayımlanmıştır. Yazar Reichl ise sözlü destan ve Orta Çağ edebiyatı bağlamında 1981'de Özbekistan üzerine çalışmaya başlamıştır. Metinler, destancılar, araştırma yöntemleri ve çok çeşitli materyaller üzerinde araştırmalar yapmıştır. 1981'de Taşkent'te Chori-shoir Egamnazarov, 1999–2000 yıllarında da Shohberdi-baxsi Boltaev ile bizzat bu destanların icralarını takip ederek kaydetmiştir. Alpamış'ın 1999'da bininci yılı kutlamaları devam ederken bu çalışmasını kitap haline getirmiştir.

Eserin *Transkripsiyon ve Deyimler* kısmında yazar, Özbek harflerini Batıda "Philologiae Turcicae Fundementa" transkript sistemine göre çalıştığını açıklamış ve burada bazı seslerle ilgili bilgilere yer vermiştir.

Yüz sayfalık *Giriş* bölümünde destan, sözlü kahramanlık destanı, destancı, epik destan türü ve destancının icrasını ele almıştır. Bölümde Fazıl Yoldaşoğlu (1872-1955) varyantına ve destancının kendisine önemli bir yer ayrılmıştır. Bu destanın yapısı ve motiflerini işlediği kısımda, *Odysee* destanının XIII-XXIV. bölümleri arasında sanatlı üslup taşıyan *Odyseus*'un eve dönüş motifi mukayeseli biçimde özetlenmiştir. Destanın bu parçasının, dünya anlatılarındaki varyantlarından bahsedilmiştir. Bu konuyu ilk defa 1967 yılında Sovyetler Birliği'nden V. Jirmunskij çalışmış ve yayımlamıştır. Daha sonraki çalışmaları, Sir Maurice Bowra sürdürmüştür. Yoldaşoğlu'nun yayınladığı Alpamış, 360 sayfalık bir metin olarak önceki metinlerden oldukça uzundur. Bu metin de Özbek sözlü destanını en iyi biçimde yansıtan bir varyanttır.

Eserin *Giriş* bölümünde *Sözlü Özbek Destanının Destancısı, Türü ve İcrası* alt başlığı kısmında Özbekistan'da, yaşayan sözlü destancılık üzerinde durulmaktadır. Karl Reichl'in çalışmasına göre birçok kültürel ve siyasî değişimler, destancılık üzerinde etkiler bırakmış; fakat onun yaşatılmasına enbel olamamıştır. Halk destanları ve hikâyeleri, halkın gerçek ve gerçeküstü biçimlerde dünyayı algılama felsefesini yansıtmaktadır. Özbek destanlarında da birçok alt türler bulunur. Alpamış ile paralellikler taşıyanlardan biri, Ahmet ile Yusuf adlı halk destanıdır. Nazım ve nesirle birlikte, kâh okuma şeklinde, kâh teatral icra şeklinde temsil edilen bu türleri *kıssahan* denen anlatıcılar, sözlü şiir olarak icra etmektedirler.

Destancılar ile İslamiyet öncesi şamanlar arasındaki ilişki bugüne kadar devam etmiştir. Özellikle *baksılarda* ve doğu bölgelerde, bu izler daha belirgindir. Destancılık, usta çırak ilişkisiyle yaşamaya devam eder. Mesela, destancı ustası için, icranın sonunda muhakkak bir Fatıha okur.

Bir destancının repertuarında normalde 5 ila 10 arasında destan bulunur. Bu sayı Polkan-şair (1874–1941) gibi büyük ustalarda 30 ila 40'a kadar çıkabilmektedir. Bu şairin, 20 bin mısralık 70'er destan bildiği kaydedilmiştir. Şair destancı, bunu saz, dombra veya tar gibi çalgılarla icra eder. Ramazan geceleri boyunca süren destan parçalarının sayısında gece belirleyici olur. *Kalfa* denilen sazendeler, icra esnasında ustaların yanında bulunur.

Yazara göre destan genel anlamıyla bütün epik türleri kapsasa bile destan türleri stil, tema ve gelenekler bakımından beşe alt türe ayırılmalıdır: *kahramanlık destanı*, *cenk destanı*, *tarihî destan*, *romantik destan* ve *kitabî (yazılı) destan*. Bu başlıklar altında, destan alt türleri eserde açıklanmıştır. Destanın anlatım süreci, icrası ve kompozisyonunu inceleyen eserin *Giriş* kısmı, bahşiş toplama ve icranın kaç gece sürdürüldüğü hakkında bilgiler vermektedir.

Giriş bölümünün *Fazıl Yoldaşoğlu'nun Alpamış Versiyonu* adlı ikinci alt başlığında Fazıl Yoldaşoğlu (1872–1955) anlatılmaktadır. Doğum yeri ve yılı, çocukluğu, destancı çevresi, yetişmesi, Özbek destan mektepleri hakkında bilgiler verilmekte; bu destancıdan derlenmiş yayınlar ve metinler hakkında kısa bilgiler verildikten sonra, Alpamış'ın, Fazıl varyantındaki çeşitli bölümlere ait örnek olaylar özetlenmektedir.

Alpamiş'in Anlatım Şeması ve Motifleri alt başlığı altında destanın iki ana anlatım şeması işlenmiştir: Kahramanın ana karnında beşik kertmesi ve kılık değiştirerek eve dönüşü. Bu ana şemalar nerdeyse bütün dünyada epik destanlarda bulunmaktadır. Ancak asıl şema, kahramanın eve dönüşüdür.

Bütün bunlar S. Thompson'un motif indeksinde bulunan şemalardandır. Destanın motiflerine *olağanüstü gebelik ve doğum, çocuğu olmayan ebeveyn, kahramanın babaya karşı verilen ilk savaşı, savaş ve mücadeleden sonra arkadaş olma, yer altından ya da cehennemden esaretten kurtulma, bilge ve yaşlı kadınlar, kahramanın tutuklanması, ana motif olan geri dönüş, don değiştirme* gibi motifler işlenmiştir. Bu motifler ile Homer arasındaki benzerliklere Rus dilbilimci Jirmunskij'ye bağlı olarak vurgu yapılmıştır. Kahramanlık destanı olarak Odyssee ile Alpamiş arasındaki paralellikler, benzerlikten de öte bir noktaya dayandırılarak şöyle açıklanmıştır: *Kahramanlık destanı olarak, iki eser de [Odyssee ve Alpamiş] temelde aynıdır.*

Reichl, destanlar arasındaki bu ilişkinin tarihî ve coğrafik temellerine kadar inmeye çalışır. Bu tarihi ilişkiyi, Kuzey Afganistan ile Güney Türkistan arasında kurulmuş olan Baktra (Baktre, Belk) kent devletine (M.Ö. 450) dayandırır. Yazarın varsayımı şöyledir: İskender, burayı çok kanlı bir şekilde ele geçirmiş ve ölümünden sonra, İskender-Baktra karışımından melezleşen Seleukid hanedanlığı genişleyerek yaşamaya devam ettirmiştir. Sonra bölge, Kuşan Türklerince ele geçirilmiştir. Helen kültürü, böylece doğuya yayılmış olmalıdır. Roma-Helen etkisi, inkâr edilemez denmekte; makul ölçülerde düşünüldüğünde ise, Odysseus'un geri dönüşü "antik Baktra" halkınca biliniyordu, denmektedir. Sonraki halklar tarafından Helen destanı, hikâye biçiminde aktarılmaya devam etmiş olmalıdır. Alpamiş ile Homer arasındaki ilişki, bu bağlantıdan kaynaklanmaktadır.

Reichl bütün bunlara rağmen bu etkilenmenin, ne ispatlanabilir; ne de bu geçişin aşamaları standan yola çıkarak tespit edilebilir görüşündedir. Ona göre Özbek kahramanlık destanı Alpamiş, Orta Asya'nın poetik coğrafyasına ait bir eser olarak görülmemelidir. Çünkü onun tarihi konteksti, geçmişten gelen geleneksel çizgiyi barındırır. Bu yüzden sonraki bölümde, Alpamiş'in varyantlarını özetleme yoluna gitmiştir.

Türk Destanlarında Alpamiş Kalıntıları başlığı altında Türk destanlarında bu motif-
metin ilişkisini aramıştır. Alpamiş'in en eski varyantı Türkçede XVI. yy. el yazısıyla ele
geçirilmiştir. Bu bir Oğuz varyantıdır. Yazar, Jirmunsky'nin yolundan giderek,
Alpamiş'in temelini XVI. yy.'dan kalan Oğuz Türkçesiyle kaydedilen Dede Korkut
kitabındaki Bamsı Beyrek boyuna dayandırmıştır. Alpamiş - Alp > Memiş, adının
tahlili, Özbek varyantının açıklamasında yapılmaktadır. Bunlardan en eskisi, kongrater
(ilk tespit edilmiş eser) varyant adını alır. Sonra sırayla, Oğuz, Kıpçak ve Altay
varyantları gelir. Bunlar arasında birçok açıdan motif ve örnek olaylar zinciri gibi
bağlantılar bulunmaktadır. Bu bölümde yazar, Fazıl Yoldaşoğlu, Saidmurad Panoğlu
ve Tora Mirzayev'den alınmış üç varyanttan bahseder. Bunların, tarihî süreçte boylar
arasında yaşanan ilişki ve mücadeleler etkisiyle meydana geldiğini, destancılık-icracılık
mektepleri ile yaşatıldığını açıklar.

Sir-Serya'da daha IX. asırda bilinmekte olan Alpamiş'in, XIII. yy.'da Özbekler ve aynı
tarihlerde yine, Kıpçaklar arasında yaygınlaştığını tespit eder. Tatar ve Altaylardaki
varyantları üzerinde durur. Bu gelişmeyi yine Jirmunsky'nin yorumuna bağlı olarak
yapmaktadır. Alpamiş son gelişme şeklini XI. asırda almış olmalıdır. Odyssee ile
böylesine bir benzerliğe sahip olan Alpamiş'in, nasıl oldu da bu benzerliğe sahip
olduğu, şimdilik bilinmezlik içindedir.

Yazar *Özbek Alpamiş'inin Stili* kısmında, destanın biçimi, ölçüsü, ses ve ahenk
unsurları, kafiyeye dizilişi gibi biçim unsurlarını örneklerle açıklamaktadır. Bu gruplardan
yola çıkarak, sözlü destanların özelliklerini tespit etmektedir: paralellik, formel
(kalıplaşmış) yapı ve değişken tekrarlar. Bu tespitleri A. Lord'un tema (motif) ve sözlü
formül teorisine dayandırmıştır.

Dutar, tar veya dombra müzikleri destana icra esnasında genellikle eşlik etmektedir.
Destana eşlik eden iki tür müzik vardır. Biri değişmez biçimde eşlik eden melodi, diğeri
de destana göre çeşitlenen melodidir. Destancının icra kusurları böylelikle, müzik
sayesinde fark edilmez; müzik ikinci planda kalır, çünkü asıl amaç müzik değildir.

Yukarıdaki stil kısmını *Saidmurad Panoğlu'nun Alpamiş'inde Anlatım, Üslup ve
Gelenek* konusuna ayırmış ve bu kısım ile teorik *Giriş* ana bölümü bitirilmiştir. Baksı

unvanı taşıyan bu eski destancının, hayatı ve destancılığı, anlatım şablonları, üslubu ve gelenele olan ilişkileri anlatılmaktadır.

Eserin sonunda *Ek* kısmında *Tora Mirzaev'in Özbek Alpamiş Versiyonu* adlı bölümde, yazar tarafından Özbek Alpamişlerinin varyantları, Fazıl Yoldaşoğlu'ndan başlanarak, 29 tane varyant hakkında bilgiler verilmiş ve bunların üçü diğerlerine göre daha az yaygın bulunan varyantlardır.

Eserin *Metin* bölümünde destanın Latin harflerle asıl Özbekçe metni verilmektedir. Dipnotlarda açıklamalara yer verilmiştir. Yine *Tercüme* bölümünde destanın Almanca tercümesi bulunmaktadır. *Sözlük* beş sayfalık kavramlara ait bir sözlükçedir. *Kaynakça* bölümünde seçkin bir listeye Reichl'in kitabı son bulmaktadır.

Prof. Dr. Karl Reichl'in Özbekçe metni ile Almanca çevirisi iki yüz sayfayı ve beş alt başlığa ayrılmış *Giriş'i* yüz sayfalık Alpamiş ve Türk epik destan geleneği eserinin Türkçeye çevrilmesi halkbilimi, Türk lehçeleri, sözlü kültür ve destan kahramanlarında ortak motifler ve ulus-ötesi varyantları çalışacaklara faydalı olacaktır.

